

PREBIVALIŠTE I CRKVA SV. KRIŽA U SUĆURJU

Nikada više nepoznanica i kontroverznosti u povijesti sakralnih objekata u Sućurju i okolici - kao što su nepoznanice i kontradiktornosti u dosadašnjim pismenim povijesnim radovima - o prebivalištu i crkvi Sv. Križa u Sućurju. Vezuje se za franjevce iz Živogošća koji su se, bježeći ispred turskog zuluma s pukom srednjega dijela Makarskog primorja (Strnja, Živogošće, Igrane i Drašnice) 1646. ili 1647. g. prebacili na istočnu puntu otoka Hvara, u Sućuraj, na poluotok Gubavicu, sada Donja Banda.

Turci su u lipnju 1647. spalili franjevački samostan sv. Križa u Živogošću. Ali prije toga "predviđajući opasnost - piše dr. fra Karlo Jurišić - živogoški su franjevci već početkom Kandijskog rata, 1646. g. prešli na otok u Sućuraj, gdje su doskora nezavisno od zaostroških fratara podigli kuću i kapelu Sv. Križa, koje su im služile kao sklonište za čitavo vrijeme Kandijskog rata. Na Sućurju su također vršili župničku službu sebi podložnim izbjeglicama. Zatim kaže da "za prebivalište živogoških fratara na Sućurju danas nema nikakva traga niti se zna za njegovu ubikaciju" pa pretpostavlja da bi to moglo biti "na mjestu današnjeg groblja, zvanome Crljenica."¹

O ovom segmentu sućuranske povijesti i prošlosti živogoških franjevaca dosta je pisao dr. Nikola Čolak 1960. i 1962. godine.² On je smjestio crkvu sv. Križa na mjetu gdje je 1663. sagrađena od zaostroških fratara sv. Marije, u Donjoj Bandi, crkva sv. Ante Padovanskoga, u što se arheološkom vizitacijom 1984. (i drugim istraživanjima) nisam mogao uvjeriti. Radi toga, a uz potporu dra fra Karla Jurišića, pišući povijest Sućurja, više sam godina tragao da koliko god mogu razriješim bar nešto

¹ Fra KARLO JURIŠIĆ, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb 1972, 108.

² Dr. NIKOLA ČOLAK, Pitanje crkve sv. Križa u Sućurju na Hvaru, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, II, Hvar 1962, 46-48; ISTI, Uz pitanje starih crkava u Sućurju na Hvaru, *Zadarska revija*, 1/1960, 75.

iz enigme fratarskog prebivališta i crkve sv. Križa u Sućurju o čemu saznanja dajem u ovom prilogu.

Franjevačka crkva sv. Križa

Kada su se franjevci iz Živogošća prebacili u Sućuraj, oni se nisu mogli smjestiti u Gornju Bandu gdje su župu držali oci sv. Augustina od 1526. i prije. Gornja je Banda tada bila naseljena starim stanovnicima Sućurja, a dio je naroda živio u Starom Sućurju, u Gornjim i Donjim neretvanskim kućama od VIII. st. kada su Hrvati Neretvani došli i naselili istočnu puntu Hvara, sadašnji Sućuraj. Pošto su prvi u Sućuraj došli franjevci sv. Marije iz Zaostroga s pukom iz gornjeg Makarskog primorja, oni su se smjestili na vrhu poluotoka Gubavac, nastanili u palači biskupa fra Bartula Kačića Žarkovića (* Brist 1572., + Sućuraj 25.6.1645.) koju im je 1645. g. oporučno ostavio, i već su 1648. g. sagradili crkvicu Gospe od Rozarija koja je postojala 1658. g. kao i redovnička kuća istočno od crkvice. Tek kod gradnje nove crkve 1663. g. ta je crkvica srušena i sagrađena crkva sv. Ante koja i sada postoji. Radi toga su se franjevci iz Živogošća smjestili zapadnije od zaostroških fratara i tu osnovali svoj zaselak, ali također na poluotoku Gubavac. Do tada su tu bila polja, vinogradi i masline starih stanovnika iz Gornje Bande (Anđelinovića, Vidalija i dr.) koji nisu rado primili nove stanovnike i njihove svećenike.³ Franjevci iz Živogošća za svoj su puk organizirali duhovnu pastvu, dali se na posao i sagradili crkvu i prebivalište sv. Križa, a istočno od crkve bilo je njihovo groblje, sigurno do 1663. g. kada su se novodošli stanovnici iz Primorja i Neretve sahranjivali u crkvu sv. Ante, a samo neki u staroj crkvi sv. Jurja iz 9. st. na portu (srušena 1896.).

Imajući u rukama podatak da je 1658. g. sućuranske župe (bile su tri: jedna koju su vodili augustinci za stare stanovnike, druga sv. Ante za zaostroške fratre i njihov puk, i treća sv. Križa za živogoške fratre i njihov puk) pohodio hvarski biskup Vicencije Milani i da je bio u crkvi i redovničkoj kući sv. Križa na poluotoku Gubavac, pošao sam slijedom toga da ubikaciju tražim u Donjoj Bandi zapadnije od zaseoka i crkve Gospe od Rozarija. Drugi je podatak bio indikativan, a to je pisanje fra Stipana Zlatovića koji kaže da je oko 1870. g., kada je bio na Sućurju, vidio ostatke prebivališta i križa živogoških franjevaca, ali ne govori gdje

³ "Informacija", napisao fra Augustin Cibilić 1758. Arhiv Župe Sućuraj, nepaginirano.

je to vidio, gdje se nalazi.⁴ Konzultirao sam od 1967. g. više starih Sućurana, ali nisam pogodio osobu koja o tome nešto zna. Obično su slijegali ramena i govorili da o tome ništa ne znaju, da to nisu čuli od svojih starih i slično.

Međutim, kada sam 1994. g. dobio prve austrijske katastarske mape općine Sućuraj, pravljene od 1820. do 1835. g. pronađeno je da je u Donjoj Bandi parcela br. 31. u vlasnosti franjevac sv. Križa iz Živogošća, a da parcela 78. i 79. pripada Župnom dvoru Sućuraj. Navedene dvije parcele kupio je Mihovil Kačić Barišić i sagradio manju kuću, a parcelu 31 kupila su braća Bulat i početkom 20. st. sagradili velebnu zgradu na dva kata. Dio, istočni, kupili su Kuluzi i sagradili kuću. Očito je, prema tome bilo da se u tom rejonu morala nalaziti crkva i franjevačka redovnička kuća sv. Križa. Potvrdio sam to novim nalazom 8. ožujka 1996. g. kada sam u vrtu Tome Đakulovića i Benedikta Perića pronašao dva prekrasna ulomka renesansnog oblika u kamenim gomilama. Okolo su bili drugi pragovi i kameni blokovi koji i sada tamo stoje, a ne pripadaju postojećim zgradama nego ranijoj dobi i sakralnim objektima. Za vrijeme duhovnih vježba 29. kolovoza 1996. tu su lokaciju - koja se nalazi između kuća Anića, Stipe Vuljana, Tome Đakulovića, Kuluza i Mihaljevića - vizitirali hvarski biskup msgr. Slobodan Štambuk i mostarski biskup msgr. Ratko Perić s grupom svćenika. Utvrđeno je da su kameni ulomci kapiteli sa crkve ili redovničke kuće i da ih treba znanstveno verificirati, što još nije učinjeno usprkos višegodišnjem urgiranju kod nadležnih ustanova.

Najveći sam napredak postigao tragajući dalje za tim sakralnim objektima kada sam 15. i 28. listopada 1997. g. konzultirao Pavla Mihaljevića Picana i Ivana Franičevića Kekezova. Pavao Mihaljević tvrdi da su njegov djed Lovre i otac Mate iza Drugoga svjetskoga rata kopali vrtle ispred Bulatove kuće i točno u visini, istočno od parcele 37. pronašli groblje, dosta zemnih ostataka, najviše djece koje su ostavili na istom mjestu.⁵ Isto potvrđuje i Ivan Franičević i još dodaje: "Moja baba Klara Marinović, r. Slavić, pok. Grge (1864.-1953.) udala se za Ivana Marinovića (1860.-1931.) iz Zavojana čiji su preci bili sluge u samostanu u Živogošću i tako dobili te zemlje (parcelu br. 37 i zemljište do parcele

⁴ Fra STIPAN ZLATOVIĆ, *Franovci Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk*, Zagreb, 1888, 129.

⁵ Zabilježka u osobnom arhivu Nikole Anića.

br. 40 što je pripadalo Kačićima Barišićima, nasljedincima biskupa fra Bartula Kačića Žarkovića). Baba mi je dosta puta kazivala da se *na parceli 37 nalazila stara crkva sv. Križa*. Onda kada su Bulati mislili graditi kuću da su imali namjeru na tom mjestu sagraditi (obnoviti) crkvicu, ali su je htjeli posvetiti sv. Luki (plemenski zaštitnik Bulata) što im nije odobreno i oni su onda 1907. g. kapelu posvećenu svetom Luki sagradili na Dupcima, blizu svoga imanja koja i sada postoji.”

Drugi dio kazivanja Ivana Franičevića je značajniji. On, naime, tvrdi: “Iza Drugoga svjetskog rata, oko 1965. g. ja i otac Nikola Franičević Kekez odlučili smo porušiti staru kućicu u južnom dijelu parc. 37 i u betonu sagraditi konobu. Kada smo samljeli veću gomilu kamenja ispred te kućice (točno na mjestu gdje je bila crkva sv. Križa) pri dnu gomile našli smo križ - raspelo od srebra, dužine 20-25 cm. Uto su došli braća dr. Danko i Bere Anđelinović i tražili da im se to dade da će se oni pobrinuti da se to znanstveno obradi i da će to vratiti. Uzeli su, odnijeli u Split i više nisu vratili.”⁶ Odmah sam u Splitu nazvao odvjetnika Budu Anđelinovića koji mi je rekao da jesu njegove barbe dr. Danko i Bere iz Sućurja donijeli ono što im je dao Nikola Franičević Kekez, ali da to nije bio križ nego bodež koji se sada nalazi kod sina pokojnog dra Vuka Anđelinovića u Splitu. Za tim još tragam. I poslije toga, Ivan Franičević negira tvrdnju Bude Anđelinovića i uvjerljivo dokazuje da su Danko i Bere odnijeli raspelo, križ na kojem se nalazilo tijelo Kristovo, da to nije bio bodež jer da je predmet držao više puta u ruci, neko je vrijeme visio u kući i da je molio oca da ga ne daje iz kuće.” Moguće je da se tu radi o raspelu sv. Križa kako tvrdi I. Franičević jer se to podudara s izvješćem biskupa Milanija koji spominje da se u toj crkvi nalazio srebreni križ. Izgleda da se tome izgubio svaki trag.

Na katastarskoj mapi iz 1835. g. a parceli br. 37 gdje se pretpostavlja da je bila crkva sv. Križa, u opisanom dijelu stoji zapisano a danas teško čitljivo: “*Boniti (?) a delle anime del Purgatore ...*” Fra Karlo Jurišić vezuje to zemljište s posvetom dušama u čistilištu. Na toj parceli nikada nije bila sagrađena kuća jer je narod “štovanjem svetog mjesta vjerovao da na tom mjestu ne smije graditi gdje je bila crkva”, smatra

⁶ Isto.

arheolog Nikša Vujnović koji je osobno sudjelovao u obilasku 28. listopada 1997.⁷

Važno je konstatirati da smo kod te vizitacije pronašli ostatke istočnog i zapadnog zida crkve sv. Križa. Dimenzije su 8 x 9 metara plus apsida koja od istoka ulazi u Bulatov vrt, blizu mjesta gdje je otkriveno groblje. Čelo crkve bilo je okrenuto zapadu. Crkva se nalazila točno uz put koji od Porta ide prema kućama Modrića, Kačića, Mihaljevića. Događena je u središnjem dijelu Donje Bande, točno gdje je bio zaselak novih stanovnika i franjevaca iz Živogošća.

Crkva sv. Križa u Sućurju nije porušena 1663. g. kada je sagrađena crkva sv. Ante, kako to misli dr. Nikola Čolak. To potvrđujem time što je 1664. g. Ana Simarinčić sa Gubavca (tj. Donje Bande) testamentom ostavila 18 groša Stjepanu Pišini, a od toga 14 groša za crkvu sv. Križa "za moju dušu ... za mise u crkvi sv. Križa..."⁸ Drugi je podatak da je crkvu sv. Križa u Sućurju 1669. g. pohodio hvarski biskup Ivan Andreis i da je bila slična onoj iz 1658. g. kada ju je pohodio hvarski biskup Vicencije Milani koji je tom prigodom "ustanovio da je kapela skromna, pokrivena pločom, ali snadbjevena pristojnim namještajem, među kojim se isticala oltarna pala, svileni predoltarnik, te križ i svijećnjaci od srebra..."⁹

Time se dokazuje da su franjevci iz Živogošća imali svoju crkvu u Sućurju i poslije izgradnje crkve sv. Ante, tj. da su i dalje u toj crkvi vršili bogoslužje za svoj puk kojega su doveli iz srednjega dijela Makarskog primorja i koji su se u blizini naselili i gradili kuće. Mnoge i sada postoje.

Ostaje, međutim, otvoreno pitanje tko je, kada i zašto srušio crkvu sv. Križa u Sućurju? U maticama umrlih od 1705. g. nigdje se ne spominje da su se mrtvi sahranjivali u crkvi sv. Križa nego u crkvi sv. Ante (za novodoseljenike) i u staroj crkvi sv. Jurja iz 9. st. koja je porušena 1896. godine. Moguće je da je groblje bilo blizu crkve dok nije sagrađena crkva sv. Ante 1663. g. a možda je, samo nema matica umrlih iz 17. st. jer su nestale u Hvaru, bilo sahranjivanja i u crkvi sv. Križa prije gradnje crkve sv. Ante. Crkva sv. Križa se spominje i 1757. g. skoro sto godina da je postojala, a njezine ostatke vidio je sto godina kasnije, oko

⁷ Isto.

⁸ Arhiv Franjevačkog samostana Živogošće, najstariji spisi, prijevod oporuke fra Petra Kačića Peke, str. 1.

⁹ Fra K. JURIŠIĆ, *Katolička crkva ...* 108.

1870. g., fra Stipan Zlatović. Očito da joj se gubi trag između 1757. i 1870. godine. Bilo bi od velike koristi izvršiti arheološka otkopavanja postojećih temelja koji se vide i nalaze na parceli br. 37 sada slobodno zemljište u vlasnosti Ivana Franičevića Kekezova.

Prebivalište Sv. Križa u Sućurju

U blizini crkve sv. Križa, također na poluotoku Gubavac, tj. u Donjoj Bandi, nalazi se, svega 50-ak metara zapadnije, *prebivalište franjevac sv. Križa iz Živogošća* kojeg je također 1658. g. posjetio hvarski biskup Vicencije Milani. Za razliku od crkve sv. Križa koja je srušena sve do razine zemlje, franjevačko prebivalište sv. Križa je sagrađeno na mjestu gdje je sada Perića dvorac. Kuća je ostala dugo, sigurno do iza 1757.g. a od nje se razvio sadašnji dvorac obitelji Perić, koji su također došli iz Živogošća u isto doba kada i živogoški fratri. Početni Marko i Franjo Perić 1673. g. živjeli su u Gornjoj Bandi, a tek su u 18. st. prešli u Donju Bandu. Bila je to ugledna obitelj, pomorci, imali su braceru, onda trgovci, veleposjednici mesari, gostioničari. Kapetan Frane Perić bio je 1758. "prokurator Primoraca na otocima". Od tih je Perića i poznati franjevac o. Ante Perić, rođen 1726. a umro 1806. u Makarskoj. Za provincijala je izabran na Visovcu 1791. g. a 1792. g. papa Pijo VI. imenuje ga generalnim definatorom Franjevačkog reda.¹⁰ Iz te je obitelji i don Petar Perić (1750.-1831.). Spominje se kao veliki dobrotvor i štićenik sirotinje, dugo je službovao u Sućurju.¹¹

Mletačka je vlast sredinom 18. st. sućuranskim Perićima dala titulu "conte" što su je nosili do 1806. g. kada je to zabranila francuska vlast.

Ima dosta dokaza da je sadašnji Perića dvorac bio ranije prebivalište franjevaca sv. Križa iz Živogošća. Prvo, to su kameni ulomci, pronađeni 8. ožujka 1996. g. koji su pripadali tom zdanju, o čemu smo ranije govorili. Poznavaoici stanja prije Drugoga svjetskoga rata potvrđuju da su to kapiteli koji su bili ugrađeni u staroj kući dvorca Perića. Tek kada su 24. ožujka 1944. anglo-američki zrakoplovi bombardirali Sućuraj, teškim su bombama većim dijelom srušili Perića dvorac i svuda okolo pobacali ostatke fratarske zgrade što se još i sada vidi.

¹⁰ Fra ANDEO CVITANOVIĆ, *Narodni običaji, vjerski i crkveni obredi u Sućurju*, Zaoštrog 1996, 101-102.

¹¹ Prema Maticama rođenih i umrlih Župe Sućuraj, arhiv, nepaginirano.

Drugo, arhitektura, stil gradnje i kameni blokovi skoro su identični palači makarskog biskupa fra Bartula Kačića Žarkovića koja je sagrađena 1635. g. kod crkve sv. Ante u Donjoj Bandi. Zatim, prije rušenja, Perića je dvorac bio sastavljen od dvije kuće, jedne starije s velikim dvorištem koje je imalo oblik i elemente fratarskog kaustra, i novije kuće koja se nadozidala u obliku visoke trokatnice čiji su zidovi još očuvani kakvi su bili prije bombardiranja 1944. godine. U prizemlju stare kuće, nalazila se fratarska blagovaonica (tako su je stariji ljudi u mome djetinjstvu nazivali). Perići su je pretvorili u gostionicu koja je radila sve do rušenja 1944. godine. Na katu, gdje su bile fratarske sobe do 1870. g. što su Perići tada pretvorili u pansion, sobe za prolaznike koje su izdavali u najam. Oko samostana bili su veliki vrtovi sa dosta mediteranskih voćaka i stabala naranača i limuna. Sve je to identično s onim što je bilo i oko Kaštela biskupa fra Bartula povrh sela gdje stanuju Emil Kačić Bartulović, Ante Mucalo Beus i drugi. Tu je do danas očuvano više starih stabala naranača. Stubište u to fratarsko prebivalište bijaše od bijelog sućuranskog kamena, a ograda od kovanog željeza venezijanskog srednjevjekovnog stila. Iz istoga je doba i istoga stila željezna ograda na biskupovoj kući povrh sela, što ju je biskup testamentom ostavio 1645. g. sestri Mandi. U bombardiranju je uništena željezna ograda Perića dvorca koji je nekoć bio fratarska kuća. Godine 1970. pronašao sam jedan primjerak i po njemu dao napraviti istu ogradu u dvorištu rodne kuće da se ta drevna ograda otme zaboravu.

Kojih je dimenzija bila ta fratarska kuća sv. Križa? To bismo možda mogli zaključiti posredno prema broju fratara i drugog osoblja koje je tu stanovalo. Prema izvješću makarskog biskupa fra Bartula Kačića Žarkovića kojeg je 1636. g. poslao Svetoj stolici u Rim, kaže se da je u samostanu u Živogošću bilo 14 osoba: 10 svećenika, 2 klerika i 2 lajika. U drugom izvješću iz 1640. g. piše da u tom samostanu ima 21 osoba: 13 fratara i 8 mladića. To je bilo sedam godina prije nego su živogoški fratri došli u Sućuraj.¹² Za smještaj tolikog osoblja trebao je veći objekt, po prilici koliki su Perića dvori, južni dio zgrade. Zato smo, uz ostalo, skloni vjerovanju da su taj objekt sagrađili živogoški fratri i držali ga do iza 1757. g. i onda ga prodali (ili darovali) Perićima, svojim Živogoš-

¹² Prijepis originalnog izvještaja i prijevod vidi: SLAVKO KOVAČIĆ, *Službeni izvještaji Svetoj Stolici o stanju Makarske biskupije*, u: Makarski biskup Fra Bartul Kačić Žarković (Brist, 1752.- Sućuraj 1645.). Život - djelo- vrijeme, Sućuraj, 1999, str. 282.

ćanima.¹³ Broj fratara koji su došli iz Živogošća utjecao je i na veličinu crkve sv. Križa kojoj se površina kretala oko 70 m², što nije malo i ne može se prihvatiti tvrdnja da je to bila obična kapelica.

Dok je u Sućurju sagrađeno prebivalište živogoških fratara (zaostroški su svoj završili do 1658. g. ali su ga dograđivali sve do 1770. g.) oci su franjevci 12 godina živjeli po manjim kućama, kako je kod vizitacije 1658. g. utvrdio hvarski biskup Vicencije Milani. On spominje “različite fratre” (*diversi Padri*),¹⁴ a to se vidi i iz izvješća biskupa fra Bartula.

Blizu franjevačkog prebivališta Sv. Križa, na njegovoj jugoistočnoj strani, nalazila se tzv. Kulica (utvrda), koju je oko 1935. g. porušio Toma Đakulović gradeći kužinu u betonu. Ali, uz Kulicu (koja se još tako zove) nalaze se stara zdanja iz 17. stoljeća, kuće koje imaju puškarnice okrenute k moru. To dokazuje da je to prebivalište bilo štićeno iz utvrde prema moru otkuda je dolazila stvarna opasnost od gusara i hajduka. Puškarnice je imala i fratarska kuća u prizemlju i vidile su se sve do rušenja objekta. Neke su još i danas očuvane.

Sve navedeno potvrđuje pretpostavku da franjevci iz Živogošća nisu imali svoju crkvu i prebivalište kod starog groblja na Crijenici, niti kod crkve sv. Ante, nego na lokaciji koju smo ubicirali kako je prije opisano. Nova bi istraživanja trebala donijeti i nova saznanja o mjestu, veličini i tlocrtu crkve i prebivališta sv. Križa živogoških franjevaca. Mjesto bi svakako trebalo obilježiti nekim vidljivim znakom.

Želio bih da ovaj prilog bude poticaj budućim znanstvenicima, drugim Sućuranima i živogoškim franjevcima da se intenzivnije pozabave i tim dijelićem svoje prošlosti i tako osvjetle teško doba turskih prodora u ove naše krajeve i mukotrpan borba fratara i naroda da opstanu u ovim krajevima.

Nikola Anić

¹³ LIBER ARCHIVALIS PROVINICIAE, 1757. Arhiv Franjevačkog samostana u Makarskoj, sign. Rk. 140.

¹⁴ Biskupski arhiv Hvar, *Milani Visitationes*, 1210-1212.